

Գ Ա Ի Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք

Անօրինակ հրդեհ Բագուի Սպիտակ քաղաքում, աղէտի զոհերը. ձեռք առած միջոցներ. — Քաղաքային ընտրութիւնները մեր գաւառներում. Խոչ տուեց մեզ քաղաքային ինքնավարութիւնը. թիւրիմացութիւն Շուշու ընտրութիւնների ժամանակ. — Երկաթուղին և Երևանը. քաղաքային հողի, ջրի հարցը. ընկերակցութիւններ:

Այս անգամ գաւառական կեանքի ամսական տեսութիւնը բաց ենք անում մի վերին աստիճանի ցաւալի աղէտի նկարագրութեամբ: Յունուարի 22-ի երեկոյեան Բագուի մօտ գտնուող գործարանական քաղաքի այն մասը, որ կոչւում է Սպիտակ քաղաք, ենթարկուեց մի մեծ դժբախտութեան: Մինչև այդ երեկոյ այրւում էր մի անազին ամբար, որ պարունակում էր իր մէջ մօտ 5 միլիօն պուդ մագնիթ և որի տարածութիւնը հաւասար էր համարեա մի դեռետիւնի: Յունուարի 22-ի երեկոյեան այրուող մագնիթը սկսեց դուրս թափուել ամբարից: Ամբարը չինուած է բարձր տեղ, որպէս զի նրա մէջ եղած մագնիթը, խողովակների միջով, առանց մեքենաների ճնշողութեան, գնայ ծովի ամբար, ուր նրան թափում են նաւերի մէջ: Այրուող մագնիթն էլ, դուրս թափուելով ամբարից, գնաց դէպի ցած: Դա մի բոցեղէն վտակ էր, համարեա մարդու հասակի բարձրութեամբ: Հոսում էր Սպիտակ քաղաքի մի հատիկ փողոցով, թափւում էր տները, ի հարկէ, բոցավառելով ամեն ինչ, որ հանդիպում էր ճանապարհին: Մի կարճ միջոցում հրդեհը ընդունեց ժողովրդական աղէտի կերպարանք: Այրւում էին մարդիկ, այրւում էին նրանց տնային իրերը, այրւում էին իրանք, տները: Լացն ու աղաղակները սրտաճմլիկ, աննկարագրելի տեսարանի տպաւորութիւնն էին սաստկացնում:

Անցաւ սարսափելի գիշերը: Յունուարի 23-ին բացուեց նոր տեսարան: Հարիւրաւոր մարդիկ մնացել էին բաց երկնքի տակ, զրկուած իրանց բոլոր գոյքից, մերկ ու քաղցած: Դժբախտներից չատերը փորփորում էին մոխրակոյտերը, որոնելով ոչ թէ իրանց ունեցածների մնացորդները, այլ իրանց սիրելի-

ների դիակները: Իսկ հրդեհը գեռ շարունակում էր, աւելի ևս երկիւղ ազդելով ամենքին: Բայց այդ երկիւղը, բարեբախտաբար, շուտ անցաւ: Հրդեհը չը տարածուեց, իսկ անտուն-անտէր մնացածներին իսկոյն օգնութիւն հասցրին:

Նահանգական իշխանութեան կարգադրութեամբ կազմուեց մի յատուկ մասնաժողով, որ պիտի ցուցակագրէր բոլոր վնասները, ինչպէս նաև յայտնի դարձնէր թէ՛ հրքան մարդիկ են զոհ գնացել կրակի բոցերին: Մինչև այժմ հրատարակուած պաշտօնական տեղեկութիւնները հետևեալ թուանշաններն են տալիս. բոցերի մէջ այրուել են 11 հասակաւոր մարդիկ և 7 երեխաներ. այրուածքներ ստացածներից 7 հոգի մեռել են, 109 հոգի բժշկուած են: Այրուել են 11 տներ, 500 աւելի բանուորներ և արհեստաւորներ իրանց կրած վնասները հաշուած են 105,000 ռուբլի, իսկ տնատէրերը և խանութպանները ներկայացրել են 154,000 ռուբլու պահանջ:

Հասարակական օգնութիւնը շատ առատաձեռն էր: Կարճ միջոցում զանազան մասնաւոր նուիրատուութիւններից կազմուել է մօտ 10,000 ռուբլի: Օգնութիւնը այս անգամ լոկ տեղական էր. միայն Բագուն էր, որ փող էր նուիրում յօգուտ դժբախտացածների: Եւ դա հասկանալի է: Բագուն, իբրև մի հարուստ քաղաք, հեշտութեամբ կարող էր առաջին օգնութիւնը հասցնել արկածեալներին: Եւ բացի դրանից, կայ այն հանգամանքը, որ ներկայ աղէտը բնական պատահարներից չէ առաջացել, այլ հետևանք է նաւթային արդիւնաբերութեան պակասութիւնների, և մէջ տեղ կայ մի ամբողջ դասակարգ, որ պատասխանատու է այդ հանրային դժբախտութեան համար: Մաղուլթի ամբարը, որ հրային հոսանքներ տարածեց Սպիտակ քաղաքում, պատկանում է նաւթարդիւնաբերական ամենախոշոր ֆիրմաներից մէկին, «Կասպից-Սև ծովի» ընկերութեան, որի գլխաւոր բաժնէտերը Բօտչիլդն է: Այդ ընկերութիւնը և առհասարակ Բագուի նաւթարդիւնագործները պարտաւոր էին տալ այն բոլոր վնասները, որ պատճառել է սարսափելի հրդեհը: Իսկ դրանք այնքան հարուստ պարտականներ են, որ հեշտութեամբ կարող են իրանցից պահանջած գումարը տալ. ապա ուրեմն և հասարակական բարեգործութիւնը իր կոպէկներով միայն պիտի թեթեւցնէր նրանց վրայ դրած բեռը, մի բան, որ երբեք ցանկալի չէ: Բօտչիլդի ընկերութիւնը արդէն անսահման կրեդիտ է բաց արել վնասուածների պահանջներին բաւականութիւն տալու համար: Այնպէս որ պէտք է յոյս ունենալ, որ վնասուածները, համարեա բացառապէս բանուոր և արհեստաւոր մարդիկ, նիւթական զրկանքներ չեն կրի հրդեհի պատճառով:

Մինչև որ չը գայ սարսափելի աղէտը, մարդիկ չեն խելօքանայ: Այսպէս է ասիական հասարակութիւնների դրութիւնը: Մարդկային այդքան զոհեր կլանած հրդեհը նոր միայն հասկացրեց շատերին, որ կրակը միայնպիսի տեղ, ինչպէս է նախարդիւնաբերական շրջանը, կարող է մեծամեծ աղէտների պատճառ դառնալ: Մինչև այժմ հրդեհներ եղել են անթիւ ու անհամար անգամ: Կարելի էր ենթադրել, որ նրանք պիտի հարկադրէին ահագին միջոցների տէր նախագործներին հակահրդեհային միջոցների մասին մտածել: Բայց ինչ են արել մինչև այժմ: Ծիծաղելի է ասել անգամ: Ընթերցողը «Մուրճի» ներկայ համարում տպուած «Նախագործների XV արտակարգ ժողով» յօդուածից կարող է իմանալ, թէ ինչ ողորմելի, կօմիկական միջոցներ են ձեռք առնւում կրակի դէմ կռուելու գործը աւելի լաւ հիմքերի վրայ դնելու համար: Այդ անտարբերութիւնը, որ անբարոյականութեան է հասնում, մի աւելորդ անգամ ևս ցոյց է տալիս, որ նախային արդիւնաբերութիւնը մեղանում դեռ ևս անկուշտ կեղեքողի գաղափարն է դառնում—ստանալ շատ և չը տալ ոչինչ: Նախագործները Բօտշիլդի հրդեհից 1,300,000 ռուբլի փասս են ստացել: Այդ իրանց իմանալու բանն է: Բայց 500-ից աւել փասսուած աշխատաւոր մարդիկ—սա մի բազմութիւն է, որի կողմն են հասարակական կարծիքը, օրէնքի ոյժը: Հազարաւոր աղապիսի մարդիկ են աշխատում նախային շրջանում: Չրանց չը փասսելու համար Բագուի կրեստները պարտաւոր են իրանց յանցաւոր անտարբերութիւնը դէն դնել, պարտաւոր են ոչինչ չը խնայել:

*
* *

Մեր գաւառական քաղաքներում ձայնաւորների ընտրութիւններ են տեղի ունենում: Քաղաքային ինքնավարութիւնը ամենուրեք մոցնելու օրից սա առաջին անգամն է, որ գաւառական դումաները վերանորոգւում են: Այժմ ընտրուող ձայնաւորները, եթէ այսպէս կարելի է ասել, երկրորդ սերունդն են կազմում ինքնավարական կեանքի մէջ:

Ամեն պատմութիւն ունի իր աստիճանաբար զարգացման շրջանները, իր էվօլյուցիան: Դատել թէ առհասարակ ողքան է մեր գաւառական քաղաքների ինքնավարութիւնը համապատասխանում ժողովրդի իսկական շահերին և դատել, հիմնուելով անցած չորս տարիների փորձի վրայ, ի հարկէ, անկարելի, նոյն իսկ անարդար կը լինէր: Ինքնավարութիւնը յայտնի կրթութիւն է պահանջում ժողովրդից, յայտնի գիտակցութիւն: Արևմտեան Եւրոպան ունի սահմանադրական ինքնավարութիւն,

բայց եւրոպական բոլոր ազգերը այնպէս չեն կարողանում օգտուել այդ ինքնավարութիւնից, ինչպէս, օրինակ, Անգլիան: Գլխաւոր պատճառն այն է, որ անգլիական ազգի արեան մէջ է մտել ինքնավարութիւնը. այդ ազգը չէ կարող ուրիշ կերպ կառավարուել, որովհետեւ դարերի ընթացքում այդպէս է կրթուել:

Մեզ պէս դանդաղ առաջացող մի ժողովուրդ, որ դեռ եւս չէ ազատուել ասիական կամայականութիւնների և ստրկական հասկացողութիւնների լուծից, դեռ շատ չուտ չէ կարող տոգորուել հասարակական այնպիսի գաղափարներով, որոնցից մէկի ներկայացուցիչը քաղաքային ինքնավարութիւնն է: Եւ շատ բնական է, որ գաւառական ժողովրդի ինքնավարական առաջին քայլերը լինէին երկչոտ, երեքուս, մի քանի տեղերում նոյն իսկ յետադիմական: Գանգատներ չատ էին լսում քաղաքային ինքնավարութիւնների դէմ, գանգատներ, որոնք նոյն իսկ իրաւացի են առանձին-առանձին դէպքերի, առանձին տեղերի վերաբերմամբ: Բայց ի՞նչ են ցոյց տալիս այդ գանգատները: Միայն այն, թէ գործողներ, եռանդոտ ու ազնիւ մարդիկ էին պակասում, բայց ոչ երբէք այն՝ թէ ինքնավարութիւնը վաղաժամանակ է մեր երկրի համար, թէ նա կարող է չարիքի աղբիւր դառնալ մեր ժողովրդի համար:

Ո՛չ, քաղաքային ինքնավարութիւնը նոյն իսկ իր առաջին քառամեակի չըջանում, երբ այնքան քիչ պատրաստուած հող կայ, ցոյց տուեց, որ ինքը մի անհերքելի բարիք է մեզ համար: Մենք խօսում ենք ընդհանրապէս, հիմնուելով գործնական հետեւանքների վրայ, աչքի առաջ ունենալով համեմատական չափը: Մենք, օրինակ, չենք կարող ուրանալ, որ քաղաքային ինքնավարութիւնները, որքան այդ հնարաւոր էր, նըպաստեցին ժողովրդի կրթութեան գործին: Ալեքսանդրօպօլը բաց արեց քաղաքային գրադարան-ընթերցարան և այժմ աշխատում է առևտրական միջնակարգ դպրոց էլ բաց անել: Գանձակը իր գործունէութեան մի նշանաւոր մասը նուիրել է քաղաքային դպրոցին, որին կարողացել է այնպիսի դիրք տալ, որ աղքատ ազգաբնակչութիւնը այժմ աւելի շատ յարմարութիւն ունի իր երեխաներին այնտեղ կրթութիւն տալու համար: Նոյն իսկ Շուշին, գաւառական մեր ամենայետադէմ քաղաքներից մէկը, չը նայած, որ մի ժամանակ խնդրում էր ջնջել քաղաքային ինքնավարութիւնը, կարողացաւ այնքան անել, որ իր վրայ վերցրեց նախկին Հայոց Բարեգործական ընկերութեան գրադարանի պահպանութիւնը, որի համար իր տարեկան բիւջէից մի քանի հարիւր ուրբլի ծախսելու յօժարութիւնն

էլ ունեցաւ իսկ սա, ինչ ուզում էք ասացէք, գործ է դարձեալ, առաջագիմութիւն է:

Այսպէս են ինքնավարութեան առաջին թոյլ քայլերը, թէև մենք անպատրաստ, շատ դէպքերում նոյն իսկ անբարեխիղճ ժողովուրդ ենք: Որ ապագան աւելի ևս արդիւնաւոր կը լինի, որ մեր ժողովուրդը հետզհետէ կը սովորէ իր բարեկեցութեան, իր կրթութեան համար անտանելի լուծ և կողոպուտ չը համարել քաղաքային տուրքերը—այդ աւելի քան անկասկածելի է: Մնում է միայն ցանկալ, որ ինքնավարութիւնը մեր գաւառներում գործէ անընդհատ, առանց արգելքների, հաստատէ մեր ժողովրդի մէջ համերաշխութեան, հասարակական պարտաճանաչութեան ոգի և մանաւանդ սովորեցնէ մեր երկրի տարբեր ցեղերին գործել մի յարկի տակ, մոռանալով—գէթ քաղաքային բարօրութեան համար—ազգայնական թիթու նախապաշարմունքները:

Այս ցանկութիւններով էլ մենք ողջունում ենք գաւառական ինքնավարութեան երկրորդ սերնդի գործառնութեան սկիզբը: Հաւատացած ենք, որ հետագայ սերունդները իրանց նախորդներից աւելի փորձուած, աւելի հաստատակամ կը լինեն և ցոյց կը տան աւելի մեծ եռանդ:

Տարաբախտաբար, նոր ընտրութիւնների ժամանակ անպակաս են լինում և թիւրիմացութիւնները, որոնք զուր տեղից կրքեր են գրգռում: Շուշում փետրվարի 1-ին կայացաւ ձայնաւորների ընտրութիւն. ձայների բացարձակ առաւելութեամբ ընտրուեցին 26 հայեր և 14 թուրքեր: Այդ ընտրութիւնը թէև միանգամայն կանոնաւոր կերպով է կատարուել, բայց տեղի է տուել անհամաձայնութիւնների, և քաղաքագլուխը Ուպրավայի հետ, ինչպէս հաղորդում են, ուզում է հաւասարեցնել հայ և թուրք ձայնաւորների թիւը, հեռացնելով ձայների մեծամասնութիւն ստացած 6 հայերին և նրանց տեղ հրաւիրելով աւելի նուազ թիւով ձայն ստացած 6 թուրքերին: Հարցը, ի հարկէ, քաղաքագլխի իրաւունքին չէ թողնուած, եթէ դա լինի նոյն իսկ Շուշու քաղաքագլուխ: Կայ նահանգական իշխանութիւն, կայ օրէնք, որին պիտի հպատակուեն բոլոր միայն Շուշում, այլ աւելի յետ ընկած, մոռացուած անկիւններում: Որովհետև այստեղ արծարծում է սկզբունքի հարց, ուստի չենք կարող մի քանի խօսք չստել այդ առիթով:

Քրիստոնեայ և ոչ-քրիստոնեայ ձայնաւորների թուի մասին մենք ունենք որոշ և պարզ օրէնք: Դեռ նորերս «Кавказъ» պաշտօնական քաղաքում (№ 24, յունուարի 26-ից) տպուած էր մի յօդուած, որի մէջ ասուած է, թէ Բարձրագոյն հաճութեամբ

Քաղաքային կանոնադրութեան 44 յօդուածը խմբագրուած է այսպէս. «Ոչ-քրիստոնեայ ձայնաւորների թիւը չը պիտի ձայնաւորների թուի մի հինգերորդական մասից աւել լինի, իսկ կովկասեան երկրի քաղաքներում կէսից ոչ աւել: Իսկ այն քաղաքներում, ուր այս կանոնի կատարումը, տեղական պայմանների շնորհիւ, անյարմար կամ դժուար կը լինի, շեղումները տեղական զեմստովօի կամ քաղաքային գործերի վարչութեան որոշմամբ թոյլատրուած է ներքին գործերի մինիստրը»: Իրանից մեր երկրի պաշտօնական լրագիրը աւելացնում է. «Այսպիսով, կովկասեան երկրի սահմաններում եղած քաղաքային դոմանների մէջ այսուհետեւ ոչ-քրիստոնեայ ձայնաւորների թիւը կարող է, օրէնքով, հասնել ձայնաւորների ընդհանուր թուի կէսին, և ոչ թէ միայն մի հինգերորդական մասին, ինչպէս այդ որոշում էր Քաղաքային կանոնադրութեան 44 յօդուածի նախկին խմբագրութիւնը»:

Շուշու վերաբերմամբ, ինչպէս մեզ թւում է, գործում է այն թիւերի մացութիւնը, որ այնտեղ կարող է բառի տեղ հասկանում են պէտք է: Իսկ այս բառերի մէջ եղած տարբերութիւնը բաւական մեծ է: «Ваввазъ» պաշտօնական լրագիրը ասում է կարող է, իսկ Բագուի «Багуй» լրագիրը, որի մէջ բոյն դրած է մահմեդական տենդենցիան, ասում է պէտք է: Մենք, ի հարկէ, պէտք է լսենք պաշտօնական լրագրի բացատրութեան. և քանի որ դրած հաստատ և պարզ օրէնքի տեղական անջատ բացատրութիւնների մասին ոչ մի խօսք չը կայ «Ваввазъ» լրագրում, մենք գտնում ենք, որ Շուշու թուրքերի աւելորդ պահանջները ապօրինի են: Եթէ նրանք կարողանային անց կացնել իրանցից 20 ձայնաւոր, դա կատարելապէս օրինաւոր բան կը լինէր, որովհետեւ Քաղաքային կանոնադրութիւնը ասում է, որ այդպէս կարող է: Եւ սակայն, չը կայ օրէնք, որ ասէ թէ Շուշու թուրքերը պէտք է որ 20 ձայնաւորներ ունենան:

Ա.

ԵՐԵԱԹՈՒՂԻՆ ՆԻ ԵՐԵՒԱՆԸ

(Նամակ Երևանից)

Երևանը մտել է մի շարք կարևոր խնդիրների շրջանը: Ալեքսանդրօպօլից երկաթուղու գիծը շինուելով առաջանում է. ձգւում են կամուրջներ, Երևանի կայարանը մինչև անգամ պատրաստուել հասել է ծածկին: Մի քանի ամիս ևս, և չոգեմեքենան սուլելով կը մօտենայ Երևանին: Երևանը երկաթուղու շնորհիւ անմիջապէս կը կապուի Ռուսաստանի հետ: